

В РАЗГОВОР С ЕМИЛИЯН СТАНЕВ: ДОСТОВЕРНОСТ И ИСТИНА

Атанас Натов

Ат. Н.: Бяхме привикнали най-значителните творби на художествената проза у нас да са написани в т. нар. „обстоятелствен стил“. Но ето, че Вие, след като създадохте „Иван Кондарев“, ни изненадахте. Без да пренебрегвате „изобразителните“ възможности на повествованието, в „Легенда за Сибин“ и „Антихрист“ давате преднина на философския анализ, на размисъла. Мисля, че переходът към нов стил личи дори при съпоставка на двете творби: докато в „Легенда“ сюжетът е все още водещ, в „Антихрист“ е ръководна драмата на мисълта — Теофил предварително анализира разказваното. Критиката тепърва ще ни обясни тази важна стъпка на нашата белетристика. Тук не са приложими отговорите, които в чужбина се дават на сходни въпроси. В „Антихрист“ движението към (условно казано) „аналитична проза“ е много самотитно: не се избягват, напротив — обогатяват се националните ни книжовни традиции. Ала преди да сме дочакали обясненията на критиците, би било по-любопитно да чуем от Вас каква вътрешна потребност сте почувствували Вие — безспорен майстор на художественото описание — да преминете към стил, в който вземат преднина разсъждението и анализът.

Ем. Ст.: Едва ли може да се нарече вътрешна потребност. Стилът се налага от самото съдържание. Трябваше да мисля и да говоря като Теофил монаха, еретика, убиенца и пр., без да се замислям какво представлява този стил, кому ще се хареса и доколко напомня някакъв друг стил. Изобщо смятам, че писателят малко се интересува от школи, стилове и литературни теории. Поне аз не се интересувам и винаги изпитвам недоумение и досада, когато чета или слушам литературни теории.

Ат. Н.: Много добре разбирам Вашето недоверие към литературната теория, колкото и да ме докача това професионално. Но нали преди няколко години, когато започнахте да публикувате части от „Легенда за Сибин“, в едно свое интервю (мисля във в. „Литературен фронт“) Вие сам обърнахте внимание върху нуждата от философска струя в съвременната ни художествена проза. Не е ли това повеля на времето?

Ем. Ст.: Да, наистина. Вече не би могло да се пише точно така, както се е писало преди години. Расте мисловността на нашия съвременник. Увеличава се неговият капитал от знания. Това, което наричате „обстоятелствено повествование“, скоро вече няма да го задоволява напълно. Белетристиката трябва да се доближи до новия си читател, като засили философското си съдържание.

Ам. Н.: Напоследък публикувахте „Търновската царица“. По стил повествованието ни връща към „Крадецът на праскови“. Така сякаш се изправяме пред особен „кръговрат“ в творчеството на Емилиян Станев. На какво се дължи той — „инерция на перото“ или „натиск на публиката“, на която е все още по-лесно и приятно да четете обстоятелственото повествование?

Ем. Ст.: „Търновската царица“ отдавна беше замислена, по-точно видена в такова обстоятелствено повествование. Публиката не е крива, никога не съм се съобразявал с нейни изисквания. „Търновската царица“ и „Крадецът на праскови“ трябваше да се свържат някак, тъй като имах намерение да ги издам заедно, както и направих. И двете повести обхващат двете войни — толкова съдбоносни за България — Балканската и Междусъюзническата и Първата световна война, следователно налагаше се тонът на „Крадецът на праскови.“

Ам. Н.: Мнозина критици оцениха „Легенда за Сибин“ и „Антихрист“ като „завоевание на историческия ни летопис“. Няма съмнение, че във Вашите творби присъства историческата съдба на народа ни. Ала Вие все пак охотно се възползвате от правото на писателя да борави свободно с материала. Теофил е роден и израсъл в XIV в., но е доживял до XX в. Представата, която добиваме от Вашите творби за ересите, за ролята на езичеството в по-късно време или за отделни исторически лица (Теодосий, Евтимий, Лазар и пр.), едва ли съвпадат напълно с представите, които нашата историография е създала за тях. Какво място отреждате на историческата достоверност в творбите си? Готов ли сте съзнателно да я „пожертвувате“, за да изпъкне един или друг злободневен философски проблем?

Ем. Ст.: В историята живите говорят за мъртвите и тълкуват фактите. Всеки историк ги вижда по своему, в една или друга светлина. Според мен историята е малко съмнителна наука, нейните истини са доста условни. И не философският проблем, а възсъздаването на жив тогавашен живот е главната задача на художника, който има толкова право да тълкува историческите факти, колкото и историкът. Ако успее да постигне живи хора от него време, философският проблем сам по себе си е в тях с конфликтите от онова историческо време. И тъй като човекът живее в постоянно неведение за световната тайна, проклетите вечни въпроси са винаги налице. Аз не смятам, че съм пожертвувал историческата действителност — злободневните философски проблеми си остават в голяма степен все едни и същи, разликата е в степента на съзнанието и познанията, с които днес се опитваме да ги разрешим, т. е. в подхода и средствата.

Ам. Н.: Теофил е противоположен на Тихик. Не само в идейно и тематично отношение се различава той от своя предходник. Теофил е преди всичко „отворен образ“. Макар да го виждаме като участник в много преमेждия, макар да си го представяме физически, струва ми се, че не добиваме завършена представа за него. Той е сякаш олицетворение на самата търсеща мисъл, на човешкото съмнение. Не бихме ли могли да кажем, че Теофил не само по форма (нали „Антихрист“ е неговото уж-житие), но и по същество се покрива с повествователя във Вашия роман?

Ем. Ст.: Да, „Антихрист“ в известна степен е автобиографичен роман. Повествователят съм аз, а това е съвсем обяснимо и се отнася за всяко художествено произведение, което много или малко е автобиографично. „Отвореният образ“ наистина се покрива с повествователя. Ако не откриеш в себе си този, който създаваш като художествен образ, никога не ще го постигнеш като жив,

убедителен герой. Иначе писателят не би имал опорна точка — познание за тоя човек.

Ам. Н.: В „Антихрист“ Теодосий представя отшелническото начало в исихазма. Както е известно обаче, именно той оглавява двата събора срещу еретиците. Не само¹ в Кефаларската обител, а и в силните сцени на анатемосването. Вие го „предпазвате“ от това — светият присъства само като декор покрай другите сановници. Обвинението се поддържа от Евтимий. Защо? Ако правилно разбирам художествената логика на Вашето повествование, Теодосий е нужен не като историческа фигура, а като олицетворение на порива към самовглъбяване, към Таворската светлина, която отблъсква Теофил. Ще си позволя един въпрос, който ми се струва много интересен от гледна точка на творческата психология: Когато в „Антихрист“ се докоснахте до личността на Теодосий, не изпитавате ли известно изкушение да го представите по-подробно като книжовник и общественик? Как и защо избягнахте това?

Ем. Ст.: Теодосий Търновски е твърде стар във времето на Теофил. Той е теоретикът на исихазма, негов разпространител у нас и последовател на гръцкия патриарх Калист. И аз съм го представил като отшелник, който се е оттеглил в своя скит и е предоставил управлението на манастира на Евтимий. Обвинението срещу еретиците не се поддържа от него, а от тогавашния търновски патриарх със същото име Теодосий. По него време и Евтимий не е станал още патриарх. Той става такъв едва при цар Шишман. Вие правилно схващате, че Теодосий Търновски е представен като разпространител на исихазма, като оттеглил се за самовглъбяване към Таворската светлина старец. Именно като грохнал вече старец съм го представил в съда и той не е главният опонент на Теофил. Такъв е Евтимий. Затова не наблегнах на него. Известно е, че след тоя събор в Търново Теодосий заедно с Евтимий отива в Цариград при Калист, където и умира.

Ам. Н.: Евтимий е най-силният и драматичен образ в „Антихрист“. Но той „обича бога повече от човека“. Как да разбираме това? Не се ли превръща понякога „системата от духовни ценности“, създадена в името на човеколюбието, в нечовеколюбна? И не е ли поради туй Евтимий от Вашия роман конформист? Не произтича ли неговата драма от това, че неговият „горен Ерусалим“ съвпада с църковната власт, чийто главен, исторически отговорен изпълнител става той? Мисля, че темата на отговорността добива чрез образа на Евтимий особена злободневност. Когато пристъпихте към образа на Евтимий, предварително ли имавте „на ум“ тази тема или тя Ви се наложи от образа в процеса на неговото създаване?

Ем. Ст.: Всяка система, която измисля човека такъв, какъвто желае той да бъде, крие опасност да породи ненавист към човешкото несъвършенство. Но човекът не е система — той създава и руши системите (и тук е бедата и причината за тяхната смърт и отхвърляне), за да се заменят с нови. Евтимий не е конформист, той е революционер исихаст, ратува за обновление на църквата и според историята, както го схващам и аз, е в конфликт с официалната по него време църква, представена от голяма част от църковния клир начело с търновския патриарх Теодосий. Едва по-късно, когато Евтимий става търновски патриарх, исихазмът прониква в клира, става официална църковна доктрина. Действително драмата на Евтимий е дълбока и трагична. Тя идва от „горния Ерусалим“, от исихастите представи, където този „горен Ерусалим“ е такава реалност, каквато е и земната. За Евтимий „горният Ерусалим“ е самата вечност с рая

на небето, където всички души блаженствуват. И тия исихастки представи са били гибелни за Търновското царство и изобщо за България. Като съветник на цар Шишман и властувалца над умовете личност по-късно Евтимий е давал лоши съвети на царя. Колкото и парадоксално да изглежда, величието на тоя забележителен човек е в неговите политически грешки. Той нарича смъртта „оная с нежните ръце“, той смята за победа над мохамеданството изколването на сто и двадесетте търновски първенци в черквата на Царевград, които не са се потурчили. И не е никак мъчно да разберем, като имаме пред вид религиозните представи на средновековието, до каква степен Евтимий вярва в съществуването на „горния Ерусалим“. Аз съм наблегнал в „Антихрист“ на това и тъкмо тук е големият конфликт между Евтимий и Теофил. Ще призная, че много ме блазни тая тема и имам намерение да се върна към нея, може би още тая година.

Колкото до Вашия въпрос — имал ли съм предварително на ум тая тема, когато съм пристъпвал към образа на Евтимий, ще Ви отговоря, че тя възникна и се наложи както от фактите при падането на Търновград, така и от самия образ на Евтимий, както го разбирам аз.

Ам. Н.: В „Антихрист“ героите често се срещат със смъртта. Еню става трикратен убиец. Но Вие избягвате това, което в съвременната критика се нарича „крайна точка“ или „краят на играта“ (според заглавието на една абсурдистка пиеса). Много днешни писатели използват заплахата на смъртта, страха от преходността на живота и пр., за да поставят героите си в особено положение на размисъл и драматизъм. Невинаги това е съпроводено от отчаяние и резигнация. Понякога чрез „крайната точка“ се защитават и жизнеутвърждаващи идеи (в нашата белетристика напоследък: „Пътища за никъде“, „Лавина“ и др.). Но Вие, мисля, сте алергичен към тази „крайна точка“. Още от разказите Ви за животинския свят животът във Вашето повествование е „аксиоматичен“ — не се нуждае от доказателства „за“ и „против“ неговия смисъл. На какво се дължи това: произтича ли то от лично предразположение, от лична творческа нагласа, или сте убеден, че темата за „крайната точка“ е недостатъчно плодотворна в литературата?

Ем. Ст.: Крайна точка? Никога не съм я имал пред вид и на ум не ми е минавало да се възползвам от такива „модерни“ ситуации. В живота на човека има много крайни точки, които създават поводи той да се размисли. Но човек не може да живее с убийството и смъртта. Той живее с надеждите, със сънищата, с хубавите сънища и възвишени представи, с илюзиите, с ирационалното в себе си и чрез тях е създал великите произведения на изкуството, религиите, културата. И нима размишляваме само пред смъртта, пред преходността на живота? Не размишляваме ли и пред тайните на явленията, пред красотата, пред радостната тайна на света, в който живеем, пред любовта?

Животът наистина не се нуждае от доказателства за и против неговия смисъл. В „Антихрист“ Теофил стига до заключението, че нито човекът, нито светът са защитими от логиката на ума. Човешкият ум е безсилен за такава защита и безсилието идва именно защото няма и не може да има доказателства за това, чието предназначение и смисъл ние не знаем. Крайната точка за мене не е интересна, литературата я познава отдавна и нищо ново не виждам тук. Аз предпочитам веселата жизнеутвърждаваща ирония пред всяко отчаяние. Колкото по-трагично, толкова по-геройно, колкото по-неразрешимо, толкова по-жизнеутвърждаващо — иначе става хленчене по човешката участ. . .

Ам. Н.: Много показателен е завършекът на „Антихрист“. Нашествието на агаряните превръща в обвиняеми всички от съда в Търновград — и Теофил,

и Калеко, и Евтимий, и Иван Александър. Освен съзнанието за историческа вина това съдържа призив към национално единение. Но Вие, като извличате голямата поука от историческата трагедия на нашия народ, сякаш съзнателно искате да останете неосъществен наставник. „Антихрист“ завършва със стародавния въпрос: „Къде отиваш? Quo vadis? Камо грядеши?“... Мисля, че не само за изследователя на Вашето творчество, но и за читателя би било интересно да разбере защо сте предпочели предизвикателния въпрос пред обичайния фабулен завършек. Имаште ли нахвърлян друг край на романа? Представете ли си неговото продължение?

Ем. Ст.: Вие сте прав — нашествието на агаряните превръща в обвиняеми всички от съда. И то си е така. Тук не мога да изкажа обстойно моите разбирания за отговорността на Теодосий Търновски, на исихазма и най-вече на Евтимий. В Сърбия исихазмът не беше проникнал, както у нас, и Сърбия имаше по друга съдба при турското нашествие и друга политика водеха сръбските крале и жупани. Но лесно е да се критикува от наше време — пътища много, когато колата се прекатури...

Защо съм предпочел предизвикателния въпрос пред обичайния завършек на романа? Защото пътят на историята е път неизвестен, както и пътят, развитието на човека са тайна неразгадана. Друг край не съм имал пред вид; този край се наложи, както често става при мен. За продължение не съм мислил.